

Збереження фондів як пріоритетний напрям у діяльності бібліотек в умовах воєнного стану

В інформаційному просторі України особливе місце посідає бібліотечно-інформаційний комплекс Національної академії наук України у складі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ), Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника та бібліотек наукових установ Національної академії наук (далі НАН) України зі сукупними ресурсами на паперових носіях понад 32,2 млн од. зберігання.

26 вересня 2023 р. відбувся тематичний семінар «Збереження фондів як пріоритетний напрям у діяльності бібліотек в умовах воєнного стану», організований для українських бібліотекарів, який проходив у змішаному форматі онлайн та офлайн зустрічі у залі засідань Вченої ради НБУВ та на платформі Zoom. Організатор заходу – відділ науково-методичної роботи Інституту бібліотекознавства та Центр збереження і оцифрування Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Учасників привітала завідувачка відділу науково-методичної роботи Інституту бібліотекознавства НБУВ, кандидатка наук із соціальних комунікацій **О. Л. Сокур**.

Цікавою і змістовною була доповідь директорки Інституту бібліотекознавства НБУВ, кандидатки історичних наук **О. М. Василенко** «Розвиток системи збереження бібліотечних фондів і проблеми сьогодення». Було наголошено, що світовою спільнотою бібліотечні фонди розглядаються як пам'ять людства, стратегічний ресурс держави, головна ланка системи збереження національного культурного надбання. Винайдення писемності зумовило й виникнення проблеми збереження фондів. У процесі цивілізаційного розвитку людством використовувалося певне різноманіття фізичних носіїв документальної інформації, основу яких до появи паперу складали глина, кора і листя дерев, метал, шкіра і тканина та інші матеріали, які з часом під впливом навколишнього середовища і механічної впливу піддавалися псуванню та руйнації. Історичні факти свідчать, що хранителі таких фондів, як правило, вели облік документів, а також робили спроби захистити документи від несприятливих дій природи і людини. Перевіреними шляхами порятунку унікальних рукописних та книжкових документів, які визнані вже класичними, є реставрація та консервація. З настанням епохи інформатизації з'явився третій спосіб збереження історичного знання – це оцифрування, тобто переведення паперових книг в електронний формат.

О. М. Василенко звернула увагу й на облік бібліотечного фонду в традиційному та інноваційному аспектах. Нормативно-методичне забезпечення системи обліку бібліотечного фонду закладає основи для ефективного процесу управління бібліотечним фондом та його збереження. Воно ґрунтується на нормативних документах, якими визначається політика держави щодо бібліотек взагалі та обліку і збереження бібліотечних фондів зокрема. Як зазначила вчена, нині розроблено низку організаційно-управлінських документів, які регламентують різноманітні аспекти збереження фондів: від обліку документів до забезпечення умов їх фізичного зберігання. Облік фонду бібліотеки – це процес, який складається з комплексу операцій, що забезпечують створення статистичної (кількісної) та змістовної (якісної) інформації про стан бібліотечного фонду, його окремих частин та документів.

Зупинилась вона й на «Інструкції з обліку фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», в котрій відображено організацію роботи бібліотеки у межах багатоструктурованої системи обліку фонду. Ця інструкція побудована за функціональною ознакою технологічних процесів сумарного та індивідуального обліку різних видів документів, які представлені у дванадцяти розділах. У ній розкрито основні положення організації системи обліку документів фонду НБУВ; визначено одиниці та особливості обліку окремих видів і категорій документів, вимоги щодо організації обліку бібліотечного фонду в процесі надходження, руху і вибуття документів, ведення сумарного та індивідуального обліку документів із бібліотечного фонду; регламентовано порядок проведення перевірки бібліотечного фонду та організації діловодства з обліку фонду. Окремим розділом викладено основні терміни і поняття, які використовуються у цьому нормативному документі.

Виконавча секретарчина Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, кандидатка історичних наук, провідна наукова співробітниця відділу науково-методичної роботи Інституту бібліотекознавства НБУВ **Г. І. Солоїденко** у виступі «Координуюча роль Інформаційно-бібліотечної ради НАН України щодо питань збереження бібліотечних фондів» охарактеризувала діяльність Інформаційно-бібліотечної ради НАН України як методичного центру для всіх бібліотечно-інформаційних підрозділів НАН України. Інформаційно-бібліотечна рада НАН України започаткувала серію семінарів із питань збереження фондів бібліотек. На семінарах, як зауважила доповідачка, першочергово розглядатимуться питання щодо збереження цінних і рідкісних документів, колекцій та особових бібліотек.

Виступ старшої наукової співробітниці відділу науково-методичної роботи Інституту бібліотекознавства НБУВ, кандидатки історичних наук **Т. Л. Кулаковської** «Бібліотечний фонд Національної академії наук України – проблеми збереження» був присвячений діяльності бібліотечної мережі НАН України в умовах російсько-української війни. Наголошено, що пріоритетним напрямом роботи бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України є збереження і захист сформованих упродовж десяти років галузевих фондів наукових видань, до складу яких входять також цінні та рідкісні документи. Вони є базою інформаційного забезпечення української науки. Упродовж перших місяців війни в усіх наукових установах НАН України, крім забезпечення інших важливих напрямів діяльності, першочергово вирішувались питання щодо нагляду за приміщеннями і фондами бібліотек. Значну увагу було приділено організації захисту та збереження особливо цінних та рідкісних видань, архівних і рукописних документів, історичних колекцій та мистецьких зібрань, що мають статус національного надбання. Ці цінні частини фондів було переміщено у більш захищені місця. Важливою була допомога міжнародних фондів, зарубіжних фахових організацій та установ.

Т. Л. Кулаковська наголосила, що питання збереження бібліотечних документів на паперових та новітніх носіях у сучасних умовах були у центрі постійної уваги Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як науково-методичного та координаційного центру з цього напрямку діяльності, зокрема відділу наукових технологій збереження фондів НБУВ. За результатами науково-прикладних досліджень підготовлено методичні рекомендації, інструкції, численні наукові публікації, тематичні збірники, регулярно надаються науково-методичні консультації бібліотекам з широкого кола питань фізичного збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів. Роботі бібліотечної мережі НАН України в умовах воєнного стану із захисту та збереження особливо цінних

і рідкісних частин фондів, архівних і рукописних документів було присвячено засідання Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, за результатами якого розроблено рекомендації для керівників установ та бібліотечних працівників із забезпечення збереження фондів під час війни на випадок надзвичайних ситуацій, техногенних загроз. Як підкреслила доповідачка, це, по суті, план роботи на найближчу та середньострокову перспективу.

Наступним важливим напрямом роботи, констатувала Т. Л. Кулаковська, є актуалізація бібліотечних фондів як складника інформаційних ресурсів України. Бібліотеками наукових установ НАН України, відповідно до Рекомендацій Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України від 23 травня 2022 р., проаналізовано склад фондів із метою вилучення антиукраїнських видань, зміст яких спрямовано на: ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підлив безпеки, незаконне захоплення державної влади, спотворення історичних подій; видань радянської доби, що втратили актуальність; призупинено заміну книжок, втрачених (пошкоджених) читачами, книжковою продукцією з Росії, а також приймання як дарунків книжок, виданих у Росії, тощо.

Змістовним був виступ **Л. П. Затоки**, в. о. завідувачки відділу наукових технологій збереження фондів НБУВ «Комплекс рятувальних робіт у бібліотеці для подолання надзвичайної ситуації». Доповідачка акцентувала на тому, що важливим складником всього комплексу рятувальних робіт та запорукою успішного подолання надзвичайної ситуації у бібліотеці, зокрема й такої, що виникла через військові дії, є визначення пріоритетності для порятунку документів. Список пріоритетних документів на випадок евакуації з установи має бути в такій формі, щоб ним могли скористатись не лише співробітники бібліотеки, а й представники інших служб, наприклад, рятувальної служби міста. У другому блоці доповіді мова йшла про визначення пріоритетності рятування документів через руйнівну дію такого поширеного негативного фактора надзвичайної ситуації, як надмірне зволоження під час гасіння пожежі чи прориві водопровідних труб. Наголошено на тому, що підготовлено рекомендаційний бібліографічний список, який включає значимі документи з міжнародного досвіду щодо питань забезпечення збереження фондів у екстремальних ситуаціях, а також планування заходів профілактики аварій та відновлення пошкоджених документів.

Тему збереження продовжила у своїй доповіді «Ентомофауна бібліотечних сховищ» і молодша наукова співробітниця відділу наукових технологій збереження фондів НБУВ **Л. М. Куява**. Вона наголосила, що важливим завданням бібліотек є турбота про особливо цінні бібліотечні фонди. Однією із головних проблем, якою опікуються фондоутримувачі, є втрата документами експлуатаційних властивостей за рахунок деградації матеріальної основи рукописного чи друкованого документа. Для вирішення цієї проблеми необхідно стабілізувати та поліпшувати фізичний стан різних видів бібліотечних документів. Моніторинг бібліотечних фондів є невід'ємною частиною профілактичних заходів із забезпечення збереження їх цілісності з метою довготривалого користування документами. Отже, підвищення експлуатаційних властивостей бібліотечних документів шляхом продовження їх фізичного життя, збільшення тривалості активного використання та поліпшення умов зберігання – невід'ємні складники цих заходів. На сьогодні документи переважно зберігаються у сховищах із нерегульованим кліматом. Режим

зберігання документів у таких приміщеннях має змінні кліматичні параметри повітря залежно від умов зовнішнього середовища, характеристики будівель, особливостей роботи систем енерго- та теплопостачання, зокрема, опалення тощо. Одним із головних чинників, які прискорюють руйнування як бібліотечних документів, так і конструкцій будівель та сховищ, є комахи-шкідники. Захист документів від комах-шкідників потребує систематичної роботи у двох напрямках: попереджувальні профілактичні заходи та заходи зі знищення самих комах-шкідників. Фахівчиня детально охарактеризувала основні групи комах-шкідників, які найчастіше мешкають у книгосховищах і пошкоджують бібліотечні фонди.

У виступі головної бібліотекарки Державного природознавчого музею НАН України **І. М. Сушуловської** «Робота бібліотеки Державного природознавчого музею НАН України зі збереження бібліотечного фонду в рамках проєктної діяльності» було подано історію однієї з найстаріших наукових бібліотек мережі НАН України, яку було засновано у 1870 р. на основі Бібліотеки Поторицької Юзефа Каласанти Дідушицького. Доповідачка озвучила всі заходи, які проводяться музеєм щодо збереження бібліотечного фонду. Сучасний фонд цієї бібліотеки – природнича література. Важливим кроком у збереженні фондів бібліотеки стала закупівля техніки для оцифрування найцінніших документів. Це стало можливим завдяки фінансовій допомозі ГО «Дунайсько-Карпатська Програма» спільно з Whitley Fund for Nature (WFN) у рамках заходу «Збереження стародруків та цінних наукових матеріалів у період війни» проєкту «Відновлення дикої природи на радіоактивно забруднених теренах України». На сьогодні оцифровано 19 рідкісних видань, 21 диплом, 1130 карток блок-карткового каталогу.

Усі виступи на семінарі супроводжувалися презентаціями, насиченими яскравим ілюстративним матеріалом.

Наталія Капустянська,
провідна редакторка,
відділ науково-методичної роботи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
e-mail: kapus_natali@ukr.net